

Eestlaste põgenemised Läände: ärahüppajad

II

Jaak Pihlau

Veel ära hüpajaid

Tuntud väliseesti ajakirjanik Ülo Ignats on püüdnud välja selgitada, kui palju eestlasi lahkus okupeeritud Eestist aastatel 1975–1985. Tema hinnangul oli väljapääsenute koguarv ligikaudu üks tuhat, kusjuures “lõviosa okup. Eestist väljapääsenuid on välja abiellunud. Aga küllaltki suur grupp on saanud ümberasumisloa ka juutidena, juudisugulastena või muudel alustel – viimaste seas on suurem grupp vanemaid inimesi, keda on lastud oma te juurde (siis pole neile vaja pensioni maksta...)”¹

Viimane väide on küll väheusutav, kuid tuleb tunnistada, et väga paljudele vanematele inimestele tõepoolest võimaldati välja sõita

Läänes elavate sugulaste juurde. Nende hulgas oli isegi Siberi vangilaagritest naasnud või metsavennaks olnud EV ohvitser, näiteks major Evald Döring,² major Mihkel Martsoo³ ja kapten Meinhard Leetmaa.⁴

Põgenikke ja ülehüppajaid oli nende hulgas umbes 5 protsenti, täpset kokkuvõtet on nendest pikema perioodi vältel (1946–1988) võimatu saada, sest mõnigi neist varjab end seniajani Läänes, soovimata oma nime avalikustada. Mitmesugustel põhjustel jäi osa põgenikest KGB-le teadmata, mõnede puhul asuvad julgeolekus avatud toimetused praegu Venemaal ja on seni uurijatele kättesaamatud.

Nii näiteks kirjutas Ülo Ignats ühest Eesti sõduripoisist, kes olevat 1970-ndate aastate keskpaiku põgenenud Kesk-Aasias koos tankiga üle Iraani piiri ja hiljem asunud elama Ameerika Ühendriikidesse. Mingit ametliku kinnitust sellele teatele saadud pole. Hiljuti selgus, et 1959. a. põgenes Põhja-Karjalast Läände Kaljo Manno, tema toimetused leidub ka ERAF-i poliitvangide arhiivis.⁵ Rootsi ajakirjanduse ees soovis Manno jääda anonüümseks, lühike ülevaade tema põgenemise kohta siiski Eesti Päevalehes ilmus, kus aga mitmeid olulisi asjaolusid oli teadlikult muudetud.⁶

Ülo Ignats teatab ka kevadel 1985 Rootsi saabunud Eesti insenerist, kes enam kodumaale tagasi ei pöördunud. Oma nime ei soovinud ta pressile avaldada, küll aga rääkis tuumajäätmete hoidlast Saku asula lähistel. 1968. aastal lahkus Eestist kohtlajärvelane Peeter Termonen (sündinud 1929 Leningradi oblastis), kelle kohta arhiivis on säilinud taotlus 1968. aastal Soome külastamiseks ja sooviavaldus (30.07.69) püsivaks ümberasumiseks Rootsi. Selle loa julgeolekult ta ka sai, hiljem

¹ Ü. Ignats. Viimasel aastakümnel. Kui palju on välja tulnud või põgenenud okupeeritud Eestist. EPL 11.10.85.

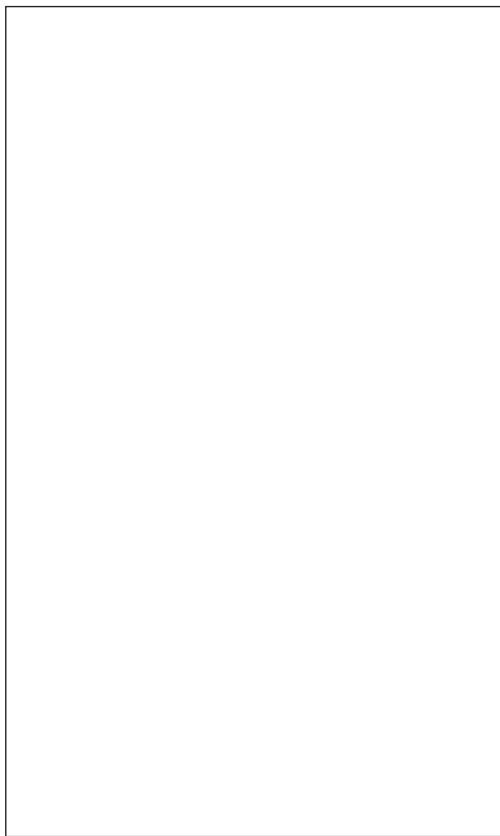
² Evald Döring (1899–1977, Enköpings). EV lennuväedivisjoni ülem. Kõõditati Värskast juunis 1941, vabanes Siberist 1957. Vt.: J. Pihlau. Eesti sõjaväe häving. Tallinn, 2003. ORURK, lk. 17–18.

³ Mihkel Martsoo (1902–1989, Uppsala). Püüdis 1946. a. põgeneda Tallinna sadama kaudu Rootsi, kuid püüti julgeoleku agendi “Leningradski” (H. Hamburg) poolt lõksu, mõisteti kümme aastat, vabanes 1956. Vt.: ERAF, f. 130, s. 11576E.

⁴ Meinhard Leetmaa (1903–1980, Stuttgart). Varjas end 1945–1948 metsas, hiljem töötas valenimide all, legaliseerus 1956, jäigi arreteerimata. Kirjutas Läänes, kuhu jõudis 1965, Vello Pekomäe abiga mälestusteraamatu “Sõjas ja ikestatud Eestis” (Stockholm, 1979).

⁵ Kaljo Manno (s. 1926 Harjumaal Kurna/Tõdva vallas), Eesti parimaid slalomiste ja suusahüppajaid, arreteeriti märtsis 1945, mõisteti erinõupidamisel 8 aastat. Vabanes 1953, kuid elamisloa Eestisse ei antud. Tabati põgenemiskatsel 1959 Batumis Türgi piiri läheduses, kuid lasti vabaks. Töötas seejärel kraana- ja autojuhina Arhangelski oblastis, kust varsti põgenes üle Soome edasi Rootsi. Elab Kanadas Mandre nime all. Vt.: ERAF, f. 129, s. 26346. Vaata ka Indrek Jürjo kommentaari kogumikus “Ad fontes” 10, lk. 50; T. Lääne. Välis-Eesti spordielu 1940–91. Tallinn, 2000; T. Lääne. Surnuks peetud sõbrad kohtuvad taas. – Spordileht 26.03.2003.

⁶ Üks, kes läbi murdis, jutustab. – EPL 05.04.1960; Minu elukäik ei ole erakordne N. Liidus. – EPL 12.04.1960.

Tõnu Sepp ja Raivo Parind.

Läänes hakkas ta avalikult nõudma Eestisse maha jäänud perekonna taasühendamist. Mitme välismaalasega abiellunud isiku puhul on raske hinnata, kas nad jäid Läände abiellumise teel või olid tõepoolest põhimõttelised poliitilised põgenikud. See kehtib nii varemmainitud Katrin Lauri⁷ kui ka hiljem Vaba-

dusraadios töötanud Maire Raidma (sünd. 1944 Viljandis) puhul. Raidma abiellus Moskvas komsomoli kõrgkoolis koos temaga õppinud ungarlase Banhidiga, siirdus elama Ungarisse ja jäi Läände 1977. aastal, viibides turismigrupiga läbisõidul Münchenis. Tartu Ülikoolist Ungarisse õppima läinud meditsiinitudeng Jüri Jürindi⁸ (sünd. 1949 Viljandis) abiellus bulgaarlannaga, sai KGB-lt püsiva elamisloa Bulgaarias, otsustas aga hiljem Läände jääda (1981).

1978. a. veebruaris-märtsis viibis Soomes üleliidulise “Sputniku” grupi koosseisu kuulunud ETV teleoperaator Tiit Lepp (sünd. 1951 Tallinnas). Grupivanema loal lahkus ta ajutiselt oma Soome sõprade juurde ja palus siis Soome–Rootsi piirilinnas Haaparantas 4. märtsil poliitilist varjupaika Rootsi võimudelt.⁹ KGB saatis Soome ja hiljem Rootsi tema isa Arnold Lepa ja viimane suutis veenda poega kodumaale tagasi tulema. See oli 27. aprillil – mitte aasta hiljem, nagu Rootsi ajakirjanduses väidetud.¹⁰ Hiljem Tiit Lepp lahutas end abikaasast, üritas fiktiivset abielu soomlannaga, kuid nendele väljasõidutaotlustele andis KGB kuni 1988. aastani negatiivse vastuse.¹¹ Samal, 1978. aastal viibisid Kotka merepäevadel Eesti muusikud-orkestrandid Tõnu Sepp (sünd. 1958 Tallinnas) ja Raivo Parind (sünd. 1955), kes tagasiteel Helsingis kadusid turismigrupist. Hiljem siirdus Sepp elama USA-sse, Parind aga jätkas muusikuna Rootsis ja Soomes.

1984. a. kevadsuvel jäi Läände juristiharidusega endine miilitsatöötaja, NLKP liige ja ehitusministeeriumi ühe allüksuse kaadriülem Jüri Vitsut (sünd. 1945 Tallinnas), kes sai kiiresti poliitilise turvapaiga USA-s.¹²

Sportlased, kes valisid vaba maailma

Tipp-sportlased NL-s ja idabloki maades esinesid küll amatöör-sportlaste värvides, kuid olid tegelikult kõik elukutselised, kuuludes ühiskonna kõige privileeerituma klassi hulka. Amatöör-sportlastele mõeldud olümpiamängudel ja maailmameistrivõistlustel domineerisid nad täielikult, kusjuures ametlik propaganda kasutas seda tõestusena “sotsialistliku süsteemi üleolekust”. Nõukogude tipp-sportlastele võimaldati välissõite rohkem kui kellelegi teisele, majanduslikult olid nad eriti hästi kindlustatud. Siiski juhtus aeg-ajalt, et ka

⁷ Tuna 2002, nr. 4, lk. 95.

⁸ ERAF, f. 136, s. 23026.

⁹ ERAF, f. 129, s. 29101.

¹⁰ Ü. Ignats, *op cit.*

¹¹ Otsusele on alla kirjutatud KGB Tallinna osakonna ülem alampolkovnik Georgi Vassiljev. Milleks see julgeoleku allüksus Andropovi võimuperioodil loodi, on jäänud arusaamatuks, võib-olla oli see märk KGB kasvavast rollist Nõukogude ühiskonnas.

¹² Ülo Ignatsi artiklis märgitakse ärahüppamispaigana Lääne-Saksamaad, ERAF-i arhiivis selle kohta täpsemad andmed puuduvad, kuid leidub taotlus turistina Soome-sõiduks täpselt samal ajal. Vitsut lõpetas TRÜ juristina aastal 1979, töötas kaadriülemena trustis “Stroimehhanizatsija”.

Nõukogude spordikuulsused hüppasid Lään-
de, kas siis isiklikel või majanduslikel põhjus-
tel. Tuletame meelde vaid paljukordseid ilu-
uisutamise maailmameistreid ja olümpia-võit-
jaid Oleg Protopopovit ja Ljudmilla Be-
loussovat (1968 Šveitsis), eksmaailmameist-
reid males Viktor Kortšnoid ja Boriss Spasskit
(abiellus prantslannaga), jäähokiässa Aleksan-
der Mogilnoid (1986 Šveitsis). Idabloki maa-
dest oli ülehüppajaid veelgi rohkem, alusta-
des tenniselegendist Martina Navratilovast
(1975) ning lõpetades sportvõimlemise ime-
lapse Nadia Comaneciga (1989).

Esimene Eesti tippспортlane-ärahüppaja
oli mootorrattur Hille Sarapuu, kes kadus
Nõukogude spordidelegatsioonist Viinis 1968.
aastal.

Sündinud 1937. a. Tallinnas, tõusis ta kii-
resti Eesti kiiruisutamise paremiku, võites
meistritiitleid ja püstitades Eesti rekordeid nii
tüdrukute (15–16-aastaste), neidude (17–18-
aastaste) kui ka täiskasvanute klassis (ühtekok-
ku 16). Mõned tema tavalisel järvejääl püstita-
tud uisutamiskorrad olid ületamata veel
1970. aastatel, hilisemaid andmeid lihtsalt
pole, sest vaatamata Ants Antsoni olümpia-
võidule suri kiiruisutamine spordialana Ees-
tis tasapisi välja.

Kiiruisutamisega lõpetas ta 19-aastaselt
(1957), pühendudes täielikult motosportile,
kus samuti tõusis Eesti paremiku. Tema esi-
mene treener “Spartaki” automotoklubis oli
tuntud võidusõitja Virve Gustel-Laur-Kiisa.
Esimene Eesti meistritiitel motokrossis tuli
juba 1958. aastal. Järgmisel kaheksal aastal
võitis ta 8 meistritiitlit krossis ja hipodroomil,
tuli ka NL krossimeistriks ja hõbemedali-
omanikuks. Kahel korral kukkus ta väga ras-
kelt, viibides mitu nädalat haigevoosis. Ring-
rajal etteotsa pääseda tal ei õnnestunud, siin
sai määravaks mitte sõiduoskus, vaid tehnilis-
ed võimalused. Tasemel mootorrattaid ja
mehaanikuid jätkus vaid üksikutele klubijuh-
tide soosikutele, pikapeale sündis terav konf-
likt Hille Sarapuu ja teiste tippõitjate (õed
Virve Laur ja Ölme Kaseorg, Ivi Freivald-
Laur) vahel.

Pärast 1965. aastat hakkas ta võistlusspor-
dist kõrvale tõmbuma ja läks tööle tervishoiu-
ministeeriumi autoparki kiirabiauto juhiks.
Ainsaks võimaluseks välismaal võistelda olid
tol ajal Rahvusvahelise Motospordi Föderat-
siooni (FIM) motorallid, NL võistkonna koos-
seisus osales ta nendel viis korda, 1968. a. ralli
jäigi viimaseks.

Hille Sarapuu 1956. a. Foto: Gunnar Vaidla

Kõigil FIM-i rallidel kuulus Nõukogude
võistkonda hulgaliselt eestlasi, naistest Sara-
puu kõrval veel Tea Tahk, Ölme Kaseorg, Vir-
ve Kiisa, Ivi Laur ja Luule Tull. Algul ei taht-
nud Sarapuu 1968. a. rallil üldse osaleda, sest
nõuti, et pool osavõtumaksust tuleb tasuda ise,
hiljem ta siiski vajaliku raha laenas. Ralli mars-
ruudil Tallinn–Užgorod–Praha–Viin–Rooma
toimus juulis, 11. juulil ületati Tšehhi piir, läbi
Austria jõuti Itaaliasse, kust tagasi pöörduti
tavaturistina.

25. juulil jõuti tagasiteel Viini, järgmisel
päeval mindi grupiga linna sisseoste tegema.
Linnaskäigu ajal Hille Sarapuu kadus, ja nagu
hiljem selgus, läks kohaliku politseisse, pa-
ludes Austria võimudelt poliitilist varjupaika.
Nõukogude ametlike esindajatega kohtumast
ta keeldus ja sõitis peatselt edasi USA-sse, kuhu
jäigi püsivalt elama. Ilmselt polnud tegemist
varem kavandatud põgenemisega, otsus sün-
dis spontaanselt kohapeal. Ta oli tervishoiu-
ministeeriumi autopargis astunud ka partei
liikmeks, kuid mingit huvi poliitika vastu ei
ilmutanud, pole ka teada, et tal oleks olnud
välismaal sugulasi või tuttavaid.

Eesti KGB-s algatati kohe Sarapuu vastu kriminaalasi, temaga hakkas tegelema leitnant Uno Ojamaa,¹³ kes muu hulgas otsis läbi korteri ja kuulas üle sugulasi-tuttavaid. Juurdlusasi katkestati kuni asjaosalise tabamiseni, hiljem jälgis 2. osakond hoolikalt tema käekäiku USA-s ja asi lõpetati 1976. aastal, kui selgus, et Sarapuu on abiellunud ja poliitikaga ei tegele.¹⁴ 1970. aastal abiellus Hille Sarapuu väliseestlase Bachmanniga, töötas Baltimore'is ja Californias juuksuri-kosmeetikuna.

1971. aastal hüppas ära võistlusreisil Rootsis Göteborgis viibinud vehkleja Jaan Veanes (sünd. 1947 Haapsalus). Ta kuulus Eesti epee-vehklejate paremikkude juba noorteklassist peale, saades individuaalselt NL juunioride meistrivõistlustel 2. (1966) ja maailmameistrivõistlustel 7. koha, võistkondlikult oli ta juuniorina mitmekordne NL meister. Täiskasvanute klassis olid tema paremad saavutused NL 1969. a. meistrivõistlustel saavutatud individuaalne hõbemedal ja kuulumine Nõukogude Liidu koondise kandidaatide hulka, lootusega võtta osa järgmisest MM-ist ja olümpiast. Elukutselise sportlasena teenis ta alul Ukrainas Karpaatides spordipataljonis, siis üleajateenijana Riia sõjaväeringkonna "spordihood" ja lõpuks Keila sõjaväeosas.¹⁵ Paraku esines tal raskusi spordieetikast kinnipidamisega,¹⁶ nii et Viini MM-ile teda ei lastud, kuid ta jätkas NL koondises olümpiakandidaadina.

1971. a. oktoobris sõideti viieliikmelise Eesti epeemeeskonna koosseisus Rootsi võistlusreisile. Veanes lahkus sellest 1. novembril Stockholmis ja palus Rootsi võimudelt asüüli, milline taotlus ka kiiresti rahuldati. Nõukogude saatkonna ametnikega keeldus ta kohtumast, kuid varsti helistas Eestisse oma emale. Tallinna jäid temast maha naine Margarita Andrianova ja pisipoeg. Nagu Jaan Veanes hiljem õemehele jutustas, oli ta põgenemise ette planeerinud, tal oli kokkulepe ühe rootslasega, kellele ta Stockholmist helistas, see aitas tal minna politseisse, kus Veanes esitas poliitilise turvapaigataotluse.

Jaan Veanes Tallinna Mõõga võitjana 1971. a.

Rootsis püüdis ta sportimist jätkata, tuli Rootsi meistermeeskonna koosseisus võitjaks Heidenheimi suurturniiril, pidi seejärel aga võistlusspordist loobuma, sest Nõukogude Vehklemisföderatsiooni nõudmisel kehtestati talle eluaegne võistluskeeld. Veanes jäigi Rootsi elama, kus sai 1978. aastal kodakondsuse ning lõi uue perekonna. Suri suhteliselt noorena Linköpingis 1994. aastal. KGB lõpetas tema juurdlusasja 1985. aastal, sest tehti kindlaks, et ta pole nõukogudevastaste avaldustega pressis esinenud. Vastava õiendi koos-

¹³ Uno Ojamaa (1934?), lõpetanud TÜ õigusteaduskonna 1961, seejärel KGB uurimisosakonna uurija, selle ülema asetäitja 1976–1985, ülem 1985–1990 alampolkovniku aukraadis.

¹⁴ ERAF, f. 129, s. 29051.

¹⁵ Ta polnud siiski leitnant, nagu EPL-is on kirjutatud, vaid üleajateenija-jefreitor.

¹⁶ Viibis kainestusmajas, mitu skandaali avalikus kohas purjuspäi viibimise pärast, mõisteti isegi 3 aastat tingimisi, kuid võistluskeeldu ei saanud.

tas 2. osakonna operatiivvolinik kapten I. Bulgakov, selle viseerisid osakonnaülem polkovnik Artur Rauba ja ENSV KGB esimehe esimene asetäitja kindralmajor Venjamin Porõvkin.¹⁷

19-aastane jalgrattur Jaanus Kuum põgenes Läände 1984. aastal ja temast sai esimene, seniajani kõigi edukam eestlasest profijalgrattur. Ta oli sellal juba Nõukogude olümpiakoondise kandidaat, kelle saavutuste kontos oli üleliidulise koolinoorte spartakiaadi kuldmedalivõit (1981) ja neli Eesti meistritiitlit nii treki- kui ka maanteeõidus. Sündinud 12.10.64 Tallinnas, alustas ta jalgrattaspordiga 1978. aastal Mererajooni spordikoolis treenerite Helvi ja Rein Roosi käe all. Teda on kõik asjatundjad iseloomustanud kui maksimalisti, kes püüdis saajaprotsendiliselt kõiki püstitatud eesmärke ellu viia, ilmselt sel põhjusel ta ka Läände põgenes.

1984. aasta juunis viibis ta võistlusreisil Taanis, kuid kadus 19. juunil Nõukogude võistkonna majutuskohast Århusi linnas. Ärahüppamine oli eelnevalt hoolikalt ette valmistatud, teda aitas seejuures Norras elav sugulane (ristiisa). Treenerile, kes isegi öösel sportlastel pidevalt silma peal hoidis, ütles ta, et läheb kõhulahtisuse pärast väljakäiku, selle asemel aga jooksis aluspükstes võõrastemajast välja ja pani selga riided, mis eelnevalt olid peidetud sadakond meetrit eemale. Seejärel sõitis ta taksoaga Fredrikshavni sadamasse, kus Norrast saabunud sugulane juba ees ootas. Koos sõideti reisipraamil Larvikisse ja Jaanus Kuum jäi gi elama Oslosse. KGB väljasõidutoimikust¹⁸ selgub, et loa väljasõiduks andis 5. osakonna operatiivvolinik Jüri Ernits, selle viseerisid 2. jaoskonna ülem major Rein Sillar ja osakonnaülem alampolkovnik Evald Selgal; Kuumale oli positiivse iseloomustuse andnud ka jalgrattaspordiga tõenäoliselt seotud agent "Far".

Hiljem sai temast Norra kodanik. Kaks aastat pärast ärahüppamist siirdus Kuum profileeri, võisteldes kaheksa aastat Prantsuse, Belgia, Hispaania, Hollandi, Itaalia ja USA elukutseliste klubides. Tema edukaim spordi-aasta oli 1988, kui ta elukutseliste MM-i grupisõidus saavutas 9. koha (kõrgemale tõusis eestlastest alles J. Kirsipuu 2002. aastal) ja

Jaanus Kuum. Foto: Sporditähed 2000, nr. 3.

Tour de France'il 24. koha (siiani ületamata saavutus). Kahjuks oli profide jalgrattaspordis laialt levinud dopingainete kasutamine, mida võistkondade omanikud ja arstid vägisi peale surusid, selgitamata nende võimalikke ohtlikke järelmõjusid. Ilmselt langes selle ohvriks ka Jaanus Kuum, keda pealegi tabas 1993. aastal raske autoavarii. Surm viis andeka sportlase meie keskest juba 34. eluaastal (26.08.98), ta on maetud kodumaale Rahumäe kalmistule.

¹⁷ Venjamin Jefimi p. Porõvkin, sündinud 1924, oli EKP KK adminorganite osakonna juhataja, suunati KGB-sse ja oli KGB esimehe esimene asetäitja 1972–88, lahkus seejärel Moskvasse. Eesti Ekspressis (25.11.1995) ilmunud KGB alampolkovniku Albert Hektori pihtimuse kohaselt oli ta Eesti rahvuslaste ja dissidentide vastu alustatud ahistamiskampaania juht.

¹⁸ ERAF, f. 136, s. 60636.